

Přednáška:

Prohlubující se krize osmanské říše v 17. a 18. století

Osmanská říše prošla ve svém vývoji dvěma etapami. Jestliže 15. a 16. století bylo pro ni velice úspěšné, říše politicky i ekonomicky neustále sílila a územně expandovala, v 17. a 18. století začala postupně upadat do stále hlubší krize.

Rozhodující krizové faktory:

Ještě v 15. století procházely hlavní světové obchodní trasy přes území osmanské říše, konkrétně přes oblast Blízkého východu a východní část Středozemního země (tzv. Levantu). Z tehdejšího světového obchodu mezi Dálným východem (Čínou, Indií) a Evropou osmanská říše velmi bohatla, protože většina kupeckých karavan procházela přes její území. (To jsme konstatovali již v 1. přednášce.)

Na konci 15. století však došlo k důležitým zámořským objevům (obeplutí Afriky při hledání nové cesty do Indie, objevení Ameriky). V 16. století začalo do západní Evropy (Španělska, Portugalska, Francie, Anglie) plynout velké bohatství z „Nového světa“ – z Ameriky. Jednalo se zejména o velké množství drahých kovů, v první řadě stříbra, které se v té době dostalo z Ameriky do Evropy. Těžiště světového obchodu se začalo přesouvat na Západ a někdejší obchod přes Středozemní moře začal postupně upadat.

(Např. jestliže ještě v 17. století tvořil levantský obchod 50 % francouzského námořního obchodu, v 18. století na něj připadalo již jen 5 % francouzských obchodních aktivit. V Anglii tvořil obchod s Levantou v 17. století 15 % z celkového obchodu, v 18. století jen 2 %. Britové v té době již většinu zboží dováželi ze svých kolonií – ze severní Ameriky, z Indie (cestou kolem Afriky) a dalších koloniálních oblastí.

Blízký východ, ovládaný osmanskou říší, se stával v 17. a 18. století z hlediska světového obchodu druhořadou oblastí.

Příliv amerického stříbra do Evropy v průběhu 16. a 17. století způsobil cenovou revoluci. Měny západních zemí, zejména Británie, velmi posílily (za západní peníze bylo možno nakoupit na východě Evropy, včetně osmanské říše, velké množství laciného zboží). Naopak hodnota měny osmanské říše, založená na stříbrné minci *akče*, rychle upadala. Koncem 16. století začala v osmanské říši „inflační bouře“. Prakticky veškeré zboží v důsledku znehodnocování turecké měny (ještě v 15. století obsahovala jedna akče 1,2 gramu stříbra, o sto let později měla jen 0,33 gramu stříbra) výrazně zdražovalo.

(Příklad: Cena jedné ovce se v Turecku zvýšila z 25–30 akče roku 1520 na 30–35 akče (1550), posléze na 100–120 akče (1595) a později v roce 1609 dokonce na 560–600 akče.)

Již v 17. století se sultánskému režimu začalo zoufale nedostávat peněz. Proto také klesl počet válek, které říše vedla. A když Turecko neválčilo a nerozšiřovalo své území, moc sultána postupně slábla. (Síla a úspěch říše byl v předchozím období do značné míry založen na výbojných expanzích.)

Efektivita dříve úspěšného *timársko-sipáhijského systému* se začala vyčerpávat. Pokud sultán neměl nově dobytá území, neměl co rozdávat svým muslimským šlechticům. Tolik potřebné peníze se daly získat jen jedinou cestou – zvyšováním daní. V 17. a 18. století proto režim narušil stabilitu předchozího (relativně spravedlivého, pečlivě vyměřeného a státem garantovaného) daňového systému.

V 17. století přestal monopol státu ve výběru daní. **Režim nově zavedl pronájem výběru daní (tzv. *iltizam*) majetným muslimským osobám** (nejčastěji vojenským důstojníkům, janičárům, obchodníkům, úředníkům apod.), kteří pak daně pro stát vybírali jako nájemci této činnosti. Protože stát potřeboval peníze okamžitě, realizoval se nájem výběru daní tím způsobem, že nájemce (tzv. *multezim*) zaplatil státu za právo vybírat daně předem nějaký sjednaný paušál. Pak mohl v určeném obvodu v průběhu jednoho roku vybírat daně a ještě byl bonifikován další odměnou, pokud se mu podařilo od poplatníků vyzískat daně v patřičné výši a co možná nejdříve. Je pochopitelné, že takto materiálně motivovaný *multezim* vybíral daně velmi horlivě a častokrát i ve vyšší částce, než jakou odevzdal státu. Co totiž vybral navíc, zůstalo většinou jemu. **V důsledku pronájmu daní se v 17. a 18. století předchozí daňová stabilita a ekonomická jistota rolníků rychle rozpadala. Stále se zvyšující daňová zátěž tvrdě postihla zejména křesťanské obyvatelstvo, které mělo řádově vyšší daňové povinnosti, než muslimové.** Nemuslimské obyvatelstvo to bralo jako velkou nespravedlnost ze strany vládnoucího režimu.

Dalším prostředkem k získání „rychlých peněz“ se v 17. a 18. století stalo postupné zavádění soukromovlastnických vztahů v držbě půdy v osmanské říši – tzv. *čiftliku*. Jak jsme konstatovali v 1. přednášce, v prvních staletích existence osmanské říše patřila veškerá půda státu – fakticky sultánovi. Ten také půdu propůjčoval vojenským šlechticům – *sipáhiům (begům)*. Ti pobírali z pozemkových majetků (*timárů*) stabilní, režimem vyměřenou roční rentu. Rolníci pak platili z půdy, na níž pracovali, vedle renty *begům* ještě daň státu (z počátku většinou jednu *desetinu* z výnosu polí, resp. *desetinu* z chovaného dobytka). Za řádné plnění svých pracovních a daňových povinností měli právo dědit půdu uvnitř svých rodin a v případě objektivních negativních okolností (např. sucha, neúrody), jim musel jejich *beg* dokonce materiálně vypomáhat. Tato stabilita (relativně pevný řád v držbě půdy a v daňové oblasti) v průběhu 17. století rychle mizela. Stát (sultán) začal totiž v 17. a zejména v 18. století část půdy prodávat – opět za předem dohodnutou finanční úplatu – soukromníkům, kteří měli nadbytečný finanční kapitál a mohli si půdu od státu koupit. Většinou se opět jednalo o bohatší osmanské úředníky, duchovní, kupce a hojně též janičáře. Rolníci, kteří pracovali na půdách těchto nových muslimských (zakoupených) statkářů však nebyli státem nijak chráněni. (Rolníkům, kteří pracovali na *čiftliku*, se říkalo *čifčije* nebo *kmeti*; majitelům těchto soukromých majetků se říkalo *agové*.) Vztahy mezi *agou* a *kmetem* byly postaveny čistě jen na jejich vzájemné dohodě. Je přirozené, že *aga* rolníky, co se týkalo daní a práce, nijak nešetřil. **Rolníci (kmeti) platili pravidelnou daň státu (*desetinu*) a nadto ještě sjednanou daň *agovi* – většinou se jednalo o *třetinu* úrody.** Vedle toho měli vůči *agovi* ještě další závazky, např. povinnost robotovat několik dní na dalších *agových* polnostech. Pokud *aga* nebyl s prací *kmetů* spokojen, mohl *kmetům* půdu kdykoliv odebrat, stát se o to nezajímal. **V důsledku nástupu**

čiflíku (soukromovlastnických vztahů) v zemědělství – tato forma vlastnění půdy v průběhu let stále více posilovala na úkor přežívajícího (staršího) **timárského systému** – **se poměry v osmanské říši neobyčejně zhoršily**. Většina kmetů (= na agovi materiálně i právně závislých, fakticky tedy nesvobodných rolníků) se rekrutovala z řad křesťanského obyvatelstva. **Odtud potom také plynula stále silící zášť, až nenávisť, křesťanů vůči osmanskému režimu.**

Jestliže v 15. a 16. století panovala v daňovém systému osmanské říše poměrná stabilita, v 17. a 18. století se tento systém vyznačoval značnou nahodilostí až chaosem. Stát ho přestal garantovat, samotné vybírání daní vložil do rukou majetných jednotlivců. V důsledku toho časem převládla v ekonomice osmanské říše anarchie. Tento fakt zavedl ve světě vznik rčení, jež se jako metafora užívá dodnes, **tzv. turecké hospodářství.**

Špatný stav ekonomiky osmanské říše byl v 17. a 18. století také jedním z důvodů stále častějších neúspěchů ve válkách, která v té době Turecko vedlo (srov. výsledky rakousko-tureckých a rusko-tureckých válek) a silně se komplikujících pozic sultánovy říše v rámci tzv. východní otázky.

Války s evropskými mocnostmi zároveň ukázaly, že osmanská říše začala v 17. a 18. století zaostávat ve srovnání s vyspělejší západní Evropou ve způsobu vedení boje a také technologicky. (Oporou osmanské armády zůstávala neúměrně dlouho janičářská pěchota a jezdeckto, vyzbrojené v první řadě stále sečnými a bodnými zbraněmi, zatímco západní armády užívaly od 17. století modernější taktiku na bojišti, postavenou na sevřených, převážně mušketami a děly vyzbrojených bojových formacích.)

V 17. a 18. století začala na Západě převládat moderní manufakturní výroba. **Osmanská říše byla nucena většinu kvalitního zboží nakupovat na Západě a v důsledku toho se stávala na některých zemích, zvláště na Francii a Británii, stále více ekonomicky závislejší.**

Nedostatek financí způsoboval rozklad osmanské armády. Bouřili se zejména skupiny janičářů, které dlouhou dobu nedostávaly svůj žold. Janičáři se pokoušeli vyřešit situaci „na vlastní pěst“. Rabováním a terorem se snažili vyzískat finance od prostého obyvatelstva v regionech, v nichž sídlily jejich posádky, včetně Balkánu. Tím se ještě více zvyšovala nenávisť balkánského obyvatelstva vůči Turkům.

V závěru 18. století, zejména za vlády sultána Selima III., se osmanská říše pokoušela o radikální modernizaci (tento proces byl označován jako tzv. *Nizam-i Cedid*, = úsilí o zavedení **Nového pořádku**). **Hlavní důraz byl přitom kladen na posílení centralizace v řízení státu a na modernizaci osmanské armády.** Do země přišlo hodně francouzských vojenských instruktorů, kteří měli naučit tureckou armádu modernějším způsobům boje, vylepšovala se výzbroj (modernější palné zbraně, dělostřelectvo, loďstvo). Janičářské oddíly měly být postupně nahrazeny řádnou armádou, založenou na branné povinnosti muslimského obyvatelstva.

Veškeré zavádění „novoty“ však narážely na odpor konzervativní muslimské elity. Bouřili se janičáři, kteří se obávali rozpuštění svých jednotek, revoltovat však začali i někteří provinční hodnostáři, kteří se báli, že přijdou o svá dosavadní privilegia. Na konci 18. století se někteří z provinčních pašů dokonce pokoušeli za pomoci svých soukromých armád o odtržení od osmanské říše. **Separatistické snahy se v té době projevovaly např. u správce**

Epiru **Aliho-paši z Janiny** či u správce severní části Bulharska **Osman-paši Pazvantoglua**, který sídlil ve Vidinu. Odtrhnout od sultána se chtěli i *mamlúci* (místní vojenská elita) v Egyptě. Sultán Selim III. se v důsledku toho musel soustředit na likvidaci politické nestability uvnitř říše a ze zamýšlených modernizačních reforem zůstala popravdě jen torza. **Krize osmanského impéria se stávala stále hlubší, postupně zasáhla prakticky všechny sféry politického a hospodářského života.**

Na přelomu 18. a 19. začaly do osmanské říše pronikat i významné ideové vlivy ze společensky vyspělejší západní Evropy. Tyto změny odstartovala revoluce ve Francii v roce 1789 a následně tzv. napoleonské války. **Ideologie osvícenství (důraz na racionalitu, občanskou rovnost a svobodu), a následně též ideje moderního nacionalismu pronikly na počátku 19. století ze západní a střední Evropy i na Balkán.** Z jednotlivých tamějších etnických komunit, které svou identitu doposud zakládaly na konfesionální či regionální příslušnosti, se v průběhu 19. století postupně stávaly moderní balkánské národy toužící po svobodě a samostatnosti.

/Tato problematika je však již námětem další semestrální přednášky:

Balkán v 19. století, resp. Formování novodobých balkánských národů (19. století – 1918.)/